

Лидија ТОМИЋ*

ЕПСКО И ЛИРСКО У РОМАНИМА БИХОРЦИ И МОЈКОВАЧКА БИТКА ЂАМИЛА СИЈАРИЋА

Ћамил Сијарић побуђује пажњу књижевне критике особинама приповједака („Рам – Буља”, „Зелен прстен на води”, „Наша снаха и ми момци”, „Путници на путу”, „Кад дјевојка спава, то је као да миришу јабуке”, „Француски памук”, „Римски прстен”) и романа („Бихорци”, „Кућу кућом чине ластавице”, „Мојковачка битка”, „Конак”, „Царска војска”, „Рашка земља Расција”), њиховом посвећеношћу егзистенцијалним и историјским темама. Сијарић је својим дјелом остварио аутентичну структуру поетске прозе, саздане спојевима реалистичке и психолошке мотивације приповиједања. Надахнуће стварношћу бихорског краја дубоко је обиљежило лирску димензију умјетничког простора и ликова, а необичност фикције начин приповиједања, којим се поетски интегрише живот и прича, друштвена реалност и слојевита структура књижевних тема.

Сијарићев приповједач, као и аутор, везује се за људе и простор, за историју и вријеме, за предање и легенду, за амблематичну структуру сандачког краја, за симболику бихорских врлети, лимских простора, рашке земље, патријархалног наслеђа и историјски условљених збивања. Онтолошка структура Сијарићевог погледа на свијет настаје из архетипске слике постојања и идеје да се у историјским временима открива смисао егзистенције. Сијарић зна да *свако вријеме носи своје време* и да у књижевном видокругу изабраних тема читалац трага за тајанством које нуди књижевни текст. Смисао историје уткан је у естетски поливалентну структуру епске и лирске модерне приче.

Сијарићево дјело крунисано је комплементарношћу субјективне и објективне перспективе приповиједања. Окретање према „унутра”, у односу на ауторов посебан положај према „споља”, успоставља поетски флу-

* Проф. др Лидија Томић, професор Универзитета Црне Горе, Никшић

ентну везу историјског и надисторијског спектра догађаја. Веризам лирског начина приповиједања не оспорава епску разубуђеност казивања. Присуство лирског у Сијарићевом дјелу не граничи наративни слој књижевног текста, већ га обогаћује и боји емоцијом љубави и бола. Сијарић није реалиста по томе шта увиђа и опредмећује, већ по томе како открива суштину ствари, на који начин поетизује реалистичку слику друштвених, социјалних и ратних тема. Сијарићеве ратне хронике улазе у психолошко вријеме људских судбина, а епски догађаји у субјективну експресију великих тема. Роман *Бихорци* припада завичајном спектру мотива, а *Мојковичка бишка* историјском типу ратних романа. Њихов однос није условљен доминантом избора, већ структуром лирског и епског у обликовању слике свијета.

Фиктивни свијет романа *Бихорци* изнијансиран је ауторовим одуховљеним односом према завичају. Дух и душа приповједачевог искуства припада тоталном увиду у живот бихорског краја, али и метафоричном и симболичном начину приповиједања. Непосредна реалност и метатекстуалност људске судбине у роману *Мојковачка бишка* указује на историјски роман, али не и класичан тип ратног романа. Роман *Бихорци* ослања се на особине социјалног и друштвеног романа, али је психолошка визија санџачког села, и у односу на Мојковачку битку, из истог поетичког спектра етичких тема.

Тема Мајковачке битке развија неколика средишта ратних збивања. Они су дио почетне приче о драми два лика и дубљој, трагичној судбини њихових породица. Ратни сукоб не форсира тему окупације и одбране, колико конфликт традиционалне етике и љубави, однос националне припадности, страсти и одговорности ликова. Љубавна прича о дјевојци Умки и учитељу Радичу онеобичава токове ратног романа и чини да се рат посматра и као историјски оквир ширег егзистенцијалног простора. Ипак, тема рата је документована, егзактно утврђена истином ратног сукоба. Фикција историјских ликова је реалистички мотивисана исто као што је конкретизација романескних судбина реалистички увјерљива.

Начин приповиједања у оба романа декомпонује класичан тип реалистичке нарације. Читалац се, због лирских средстава приповиједања, опредјељује за амбијент и атмосферу епске предметности, за оно што припада погледу „изнутра” и оно што се, из епског средишта, фигуративно трансформише у семантички „дубље” значење, у предметност која надраста непосредни контекст села Рашље и Мојковачке битке. Визија патријархалне средине носи и испољава источњачку филозофију постојања, а мотив битке на Мојковцу универзално значење херојског чина и невиних жртве. Сливитост и колоритност приповиједања активира „вишак зна-

чења” и метафункционални склад лирске слике и епске ситуације. Лирски начин приповиједања не одуховљава само степене реалности већ семантичке могућности историјског и поетског у књижевном тексту.

Ако пођемо од јединства приказаног у објективизацији ликова, онда се доживљај објективности темељи на поетичким законитостима реалистичког жанра. Разједначавање архаичне и историјске слике догађаја у Сијарићевој прози настаје оног тренутка када се суочимо са изневјереним очекивањем епских конвенција или с противурјечностима предмета о којем је ријеч. Традиционална позиција изабраних тема – патријархалног села, почетком двадесетог вијека и војног отпора црногорске војске на Мојковцу, не фокусира појединачно, већ егзистенцијално митског и историјског времена.

У роману *Бихорци*, лирска изнијансираност приповиједања видљива је у конструкцији реченице и избору лексичког материјала. Наглашено присуство и постпонирање детерминатива поетизује реалистичку конкретизацију села Рашље. Унутрашња перспектива ријечи – симбола и иконичних слика, у којима се реалистичко одабраних детерминанти метафорички и симболички сублимира, заснована је на сугестији сиромашног планинског простора, али и на стилској слојевитости у обликовању махале и ликова. Експресивност ознаке и означеног изневјерава реалистичку условљеност патријархалног живота и непосредног искуства. Мотив дошљака у сеоску средину, у сурову стварност социјалних и друштвених прилика, не опредјељује развој догађаја, већ природа интереса, страсти и самоодржања. Реалистичност патријархалног живота није изневјерена, али се она дестабилизује агоналношћу чула и духовним присуством неке друге, у светим књигама записане, више хармоније постојања. Приповједачка и доживљајна тачка гледишта смјењују поступке јунака и мисао о човјеку. Динамичност збивања прелази у коментар и утисак, а реалистичка увјерљивост приповиједања у сан о срећи и снажно предавање природи. Денотативност патријархалног живота надраста одуховљени пејзаж егзистенцијалне патње. Симболичка деконструкција патријархалне средине почива на контрастима егзистенцијалних немира и метафизике унутрашњег спокоја.

Статусни симболи ликова, Халимаче, трговца и Хаџије, ученог човјека, концентришу различитост два типа јунака. Паралелизам ситног патријархалног престижа и Хаџијине неприлагођености средини, продуцбљују антиномију свакодневног и вишег реда постојања. Сијарићева слика Рашљана је и критичка, и драматична, лирски напета у деформним страстима Халимаче и Каплара, Хатке и Колашинке, „божјих људи”, Елмаза, Влаха, Медуна и Земка. Идеји Бога супротстављен је план људских

недовољности. Из тог паралелизма и настаје фрагментаризација људског искуства, слојевитост патријархалног живота и бруталних особина престижа, похлепе, страха, љубави. Тема угрожене егзистенције сигнализује тему смрти и ништавила, а тема људских слабости смисао постојања у другом, у оном чега нема и што припада идеји Бога.

Тема сеоског и чаршијског живота заснована је на теми људског пораза, а гротескно приближавање ружног и лијепог на деформности бића, на негативном искуству обичног човјека. Присуство „божјег” човјека оспољава тајну постојања, тајну потиснуте чистоте и изгубљене цјеловитости бића. Дух средине је снажнији од божанске утемељености ликова. Егзистенцијална помјереност се чита у моралној посрнулости ликова, у елементима „сеоске фантазије” и немотивисаних поступака трагикомичне „глупотиње”. Контраст прошлог и новог времена варира слику изгубљених и стечених особина постојања, улогу „нишчих” и убогих ликова у теми егзистенцијалног пада. Тема зла отвара тему гротескне помјерености. Из ње се лирски интензивира контраст бивства, оног што наслеђује тему деградације и страдања, дајући им ореол хуманизма и наде („Послије кише синуше ведрине – дубоке, бистре, рони дању по њима сунце, ноћу звијезде”¹)

Епски конкретизоване ситуације Хаџијине женидбе, Хаткине патње, Халимачине трговине, Каплареве службе, Ђузиног комитовања и удаје, Зилкове пропасти... развијају антрополошки сложену природу бића. Из ње се ослобађа тегобна стварност патријархалног живота, емоционална слојевитост приповиједања и способност приповједача да лирским тоном наратије, топлим, меким и благим говором, фигуративно испоји гротескни поредак зла. Лирска посвећеност природи (земљи, небу, сунцу...) припада симболичком видокругу неке друге егзистенције, оне која припада унутрашњем свијету вјере и молитве („међу свима као да је сам”²).

Мисао из *Курана* да је човјек увијек на губитку, ако не нађе смисао у Богу, потврђује искуство Сијарићевих јунака („...не да се човјеку да окуси срећу”³). Управо се на песимистичком фону лирски суптилне прозе чита драма угрожене егзистенције. Епистемолошка раван психолошке прозе укључује опсервације ликова, због чега се оне чулно садрже у фигуративности догађаја или оног што се лирски универзализује у теми људских недовољности.

¹ Тамил Сијарић, *Бихорци*, „Вијести”, књ. 8, стр. 105.

² *Ибид*, стр. 191.

³ *Ибид*, стр. 229.

Догађаји и ликови у роману *Мојковачка биџика*, као и у роману *Бихорци*, рефлектују судбину ликова у изабраном књижевном оквиру. Док је у роману *Бихорци* тежиште приповиједања у митској и социокултурној визији завичаја, роман *Мојковачка биџика* обједињава историјску тему Мојковачке битке и много ширу историју косовске жртве. Историјски спектар мотива обухвата историјску вертикалу прошлости на простору Црне Горе. Роман активира традицију сукоба и освајања слободе. Етичка и етничка слика ликова дијели однос традиције и модерног доба, контраст ратне драме и недозвољене љубави. Сијарићев роман нема особине историјски документарне прозе, већ романескне визије трагичних збивања. Структура овог романа почива на паралелизму и полифоној организацији ратних и породичних тема, упечатљиво обликованих ликова и њихових погледа на свијет. Сијарићев приповједач познаје менталитет муслиманског и православног народа, породичне историје и идентитет бића, сукобе цивилизација и садашњи тренутак ликова и догађаја који одређују реалистичку и метафоричко – симболичку сугестију наративне збиље. Континуитет догађаја постигнут је ходом од драматичне ситуације Радича и Умке до психолошке драме ратом раздвојених заручника. Почетак приче о рату је атипичан, везан је за поетску историју једне љубави. Реалистичка поступност ратних збивања је такође атипична; њом се не слиједи узрочно – последични ток догађаја, већ синхронични однос теме рата и љубавног заплета. Нарација уступа мјесто емоционалном доживљају, а он, различитим нивоима примарне, секундарне и терцијалне стварности књижевног текста. Спољашњи, унутрашњи и метадијагетички вид књижевне стварности обједињен је у топосима физичке, онтолошке и метафизичке слојевитости егзистенције. Ратна тема је, као и тема завичаја, остварила још један књижевни универзум. Аутореференцијални простор историјског романа онеобичен је аутореференцијалном особином љубавног заплета. Однос ратне и љубавне приче одвија се у избору једног или другог предмета приповиједања – рата и љубави – или њихове романескне повезаности. Епска конкретизација ратних ситуација је у функцији књижевног трагања за универзалном пројекцијом јунака у ратним приликама, односно за смислом одређеног историјског искуства. Ратна тематика користи Сијарићу за преобликовање историјског у литерарно. Писац је вјеровао да „свијет лежи на причи”, на казивању, које се, овдје, модернистички групише приповиједањем о Радичу и Умки, Реџепу Карадашићу и синовима, Максиму Туцањи, попу Дикосаву, Деспини, Мојсију, Рафаилу... Између позадине и фронта не постоји хијерархијски однос, јер су ликови, у приповједачевом погледу и доживљају, подједнако изложени искушењима страдања („И сви су у себи имали нешто од оног

што на људе остављају буне и ратови, сеобе, збјегови, и болештине⁴). То *нешито* је језгро Сијарићевог увида у људску драму која се плете из слике живих и мртвих, из пјесмарице и повјеснице, из историје, памћења и приче. У роману се епски сустичу „битке, коњаници, оклопници, Косово, Далеке земље и далеки људи. Владике, сердари, Турци и Французи, и Руси”⁵. Поступак набрајања антиципира дубину и прегледност егзистенцијалног искуства, али и семантичку сугестију пролазности у слици „обичних сељака из села око Таре и Лима, који ратују с Тесаревином”⁶.

Сијарићев приповједач иде за аутентичним стањима ликова, за неизвјесном судбином војника, за ситуацијама врлине и слабости. Евокација усмене народне традиције и историјског искуства омогућава Сијарићу да симболизује тему страдања и да у хераклитовски видљивој теми протипцања сагледа живот у односу на идеју „голе истине о умирању”⁷. Тим начином, идеолошка раван романа усредсређена је на извјесност смрти, али и тајанство постојања у вјечности. Онтолошка мисао о човјеку допуњена је дилемом шта је „људски живот: шта је то, колико траје и како престаје”⁸. Одговор је у метафизичкој структури приче, у поетски обликованој структури романа. Покретљивост тачке гледишта мозаички обједињава ретроспективни и проспективни план различитих времена и војски, и, увијек присутну, резонанту пролазности („И ништа од њих... није остало ни на води ни на земљи, до само мраморје – оно једино а страшно писмо које за собом остављају све војске свијета куда год прођу”⁹). Сијарићева рефлексивна не изневјерава реалистичку топографију слике свијета, али се у њој, у фикцији ликова из турске царевине и црногорске земље, универзализује ратни сукоб. Историјска димензија аустријског сукоба са Србијом конкретизирана је осмишљеном ситуацијом Јанка Вукотића, Бергера фон Хесеа, Мекензена и Кевеша. Историјска документарност је у функцији књижевне слике, а историјска драматичност у пренапрегнутој емоционалности јунака, у натуралистички приказаним сценама и говору патријархалне средине („Што ће људи, да буде меса; биће га и вуку и гаврану, и нашег и швапског...”¹⁰), као и у етичкој карактеризацији отпора, поноса, љубави и бола.

⁴ Тамил Сијарић, *Мојковачка бијка*, Обод, Цетиње 1994, стр. 59.

⁵ *Ибид*, стр. 70.

⁶ *Ибид*, стр. 85.

⁷ *Ибид*, стр. 85.

⁸ *Ибид*, стр. 115.

⁹ *Ибид*, стр. 123.

¹⁰ *Ибид*, стр. 176.

Разуђеност мотива прати и удвајање приповједачевих позиција. Доминантност свезнајућег приповједача релативизује се просторно измијењеним оглашавањем јунака. Приповједач се дословно не повлачи, али се свјетло перцепције премјешта на учеснике догађаја, на казивања које долазе и од „неког горе у соби иза цама”. Казивањем другог, мијења се перспектива приповиједања и мозаичка структура романа је у функцији панорамске прегледности ликова и догађаја. И дијалози јунака рефлектују унутрашња, карактерна својства ликова у преломним тренуцима живота и смрти. Мисао аутора да се вјерска различитост уједињује у фатуму смрти нијансира тему судбине и дубоко хумани приступ заједничком статусу бића. Егзистенцијална драма превазилази ратне прилике, иако, о њима, Сијарићев приповједач казује с узбуђењем заинтересованог наратора. Психолошки разуђен контекст историјског догађаја рефлектује субјективно доживљен тренутак његошевски схваћених „премјена” и увијек присутне, трагичне судбине јунака. Роман *Мојковачка биџика* чита се и као роман о страдању и подвигу, симболички отворен у лирској експресији љубавне приче. Поетизација битке у акустичној и визуелној објективизацији догађаја укршта се са семантички носивом ћутњом младе Умке, с глагољивошћу тетке Деспине, са стањима људских слабости и чврстине. Стога, карактеризација ликова није једнодимензионална, она је, у општој слици ратних прилика, сегментована наглашеним својствима унутрашњих осећања. И док се фабулативно сучиче мотив „јабуке опадалице”, на почетку романа, и смрт главне јункиње, на његовом крају, метафоричка антиципација постаје реалност коначног исхода. Роман о рату чита се као роман о трагичној љубави, психолошки продубљен темом људског неиспуњења. Епска тема није једнодимензионална. Она је разуђена стањима јунака, њиховим сновима и фасцинацијама, сугестивним доживљајима и симболизацијом мјеста радње. Интимне драме јунака су иманентно својство ратног романа или визије рата као трагичног искуства. Рат је у роману „једно тужно пропадање човјека”¹¹ и оно се, као у егзистенцијалном роману, сасвим модерно схваћеном, препознаје у теми жртве и страха од нестајања. Недозвољена љубав интензивира душу ратног достојанства, а етика војничког позива, искуство патње. Слике страдања деперсонализују статус јунака – ликови личе „на комад мрака који се такође ваља кроз мрак”¹². Аутор не укида персоналност Радича, Шућра, Мојсија, Рафела..., јер у њиховој егзистенцији акценат није на ратничком, већ на антрополошком својству ликова. Радичева мисао да је „Рецеп ... оно што и

¹¹ *Ибид*, стр. 297.

¹² *Ибид*, стр. 320.

Максим: колико човјек, толико јунак”¹³ јасно сигнализује јединствену равн историјског и надисторијских аспеката егзистенције.

Лирско и епско Сијарићеве прозе показују да је ријеч о драгоценом умијећу приповиједања, о поетски флуентној структури источњачког духа приче и овоземаљског вилајета људске природе, као и чудесном споју живота и лирског доживљаја.

Lidija TOMIĆ

EPICAL AND LIRICAL IN THE NOVELS
BIHORCI AND *MOJKOVAČKA BITKA*

Summary

Ćamil Sijarić is one of the authors possessing an intense narrative skill and authentic vision of existentialist themes. Empiric area of the narrative is related to the characters' lives, whilst experiential interferes with human destiny in different times and historical circumstances.

The work envelops aspects of both lyric and epic in two types of novels. Genre-based indentedness in *Bihorci* and *Mojkovačka bitka* within the candour of the social and war novel, becomes achieved through lyrically-epic structure of a patriarchal community and war conditions. Interference of lyric and epic features inside the image of the world, on the grounds of *Rašlje* village and the toponyms of *Mojkovačka bitka*, presents Sijarić's familiarity with his homeland as well as the mentality of his characters, human frailties and historical occasions. Lyrical narrative, together with epic condensed stream of events, shape up one specific structure of poetic prose and higher sense of existence.

¹³ *Ибиг*, стр. 333.